

Intézményi környezet, szerződéses fegyelem és adózási magatartás¹

SEMJÉN ANDRÁS–TÓTH ISTVÁN JÁNOS

Bevezető

Tanulmányunkban egy tizenkét éves kutatássorozat legújabb eredményeiről lesz szó, négy (1996-ben 1998-ben, 2001-ben és 2007-ben lebonyolított) vállalati adatfelvétel elemzése alapján.² A rejtett gazdaság magyarországi súlyát a rendszerváltás után vizsgáló eddigi kutatásaink fő megállapítása szerint a gazdasági átmenet első szakaszában, a transzformációs válság idején a rejtett gazdaság súlya szükségképpen növekvő tendenciájú volt. Ezt a jelenséget elsősorban a jelentős mértékű gazdasági visszaesés, az adóellenőrzésre fordított források korlátozottsága és az ellenőrzések kezdeti alacsony hatékonysága, a piaci intézmények fejletlensége, valamint a szerződéses kapcsolatok szétzilálódása magyarázta. Ezután a transzformációs visszaesést követő gazdasági fellendüléssel alapvetően megváltoztak a gazdasági szereplők (kormányzat, vállalkozások, háztartások) magatartását befolyásoló feltételek. A korábbi, a rejtett gazdaságban való részvételt ösztönző tényezők meggyengültek, érvényüket veszítették, és ezzel párhuzamosan nőtt az adóellenőrzés hatékonysága is. Ennek megfelelően megváltozott vállalkozók és háztartások rejtett gazdasággal kapcsolatos magatartása,³ csökkenni kezdett a rejtett gazdaság súlya, és a szerződéses, az adózási és a pénzügyi fegyelem megsértése egyaránt visszaszorult a magyar vállalati szektorban (*Semjén–Tóth* [2004]).

A kutatás során azzal a feltételezéssel élünk, hogy a vállalkozások adózási magatartását erőteljesen befolyásolja a formális intézményi környezetük és ezen belül az adózási környezetük.⁴ Minél nagyobb egy adott cégre nézve az adófizetés tranzakciós költsége, minél bonyolultabbnak találja az adójogszabályokat, és minél inkább negatívan befolyásolják azok gyakori változásai a cég üzleti kalkulációjának biztonságát, általában annál kevésbé lesz hajlandó a cég pontosan, az előírtaknak megfelelően fizetni az adókat, és annál inkább lesz normaszegő szerződéses kapcsolataiban is. A formális intézményi környezet – amelynek hatása cégenként különböző erősséggel érvényesülhet – tehát közvetlenül befolyásolja

¹ A tanulmányban elemzett 2007. évi adatfelvétel lebonyolítását, valamint a tanulmány megírását a K48891-ös OTKA pályázat támogatta.

² A kutatást először a Kopint–Datorg Konjunktúra Kutatási Alapítvány megbízásából és a CIPE támogatásával 1996–1998-ban, majd ezt követően az MTA Közgazdaságtudományi Intézet A rejtett gazdaság súlyának alakulása és mértékének becslése Magyarországon 1992–2000 között című kutatási programja keretében folytattuk. E kutatások eredményeit lásd *Tóth–Semjén* [1998], *Semjén és szerzőtársai* [2001] és *Semjén–Tóth* [2004].

³ A vállalati adatfelvételek elemzése arra mutatott, hogy a cégek üzleti kilátásainak javulása csökkenti a cégek hajlandóságát a rejtett gazdaságba való bekapcsolódásra (*Tóth–Semjén* [1998]).

⁴ Az adórendszert *North* [1994b] nyomán a formális intézményi környezet fontos alkotóelemének tekintjük.

a cégek adózási magatartását, és feltehetően hatással van a cégek szerződéses fegyelme is. Bár a formális és informális intézmények fejlődése egymástól függetlenül történik, és ezek elemzése elkülönülten is lehetséges, érdemes tekintetbe vennünk ezek egymásra hatásait (North [1994b]), és elemeznünk, hogy a formális intézmények tényleges működése hogyan hat vissza az informális intézményekre, így a vállalkozások által irányadónak vett normákra és e normák által szabályozott magatartásra.

A következőkben a formális intézményekkel összefüggésben a *magyarországi közepes és nagyvállalatok szerződéses fegyelme*t és adózási magatartásának két összetevőjét vizsgáljuk: egyrészt az adózási fegyelmet, másrészt az adócsalással kapcsolatos vállalati magatartást. A rejtett gazdaságnak csupán egyetlen szegmensére koncentrálnunk, mégpedig a (regisztrált) vállalkozások nem hivatalos (nem bevallott, eltitkolt) gazdasági tevékenységére – ennek szubjektív érzékelését és a cégekre gyakorolt hatásainak változását vizsgáljuk.

Két kérdést állítunk a középpontba: egyrészt arra törekszünk, hogy röviden bemutassuk a vizsgált időszak (1996–2007) során a magyar vállalati szférában az adócsalásra, a formális intézményi környezet változásaira, a szerződéses fegyelem különböző vetületeire és az adózási fegyelemre vonatkozó tendenciákat. Másrészt vállalati szintű adatok segítségével elemezni kívánjuk a formális intézmények lehetséges hatásait a cégek adózási viselkedésére is. A szerződéses fegyelem vizsgálatakor tekintetbe vesszük a fizetési fegyelem vevőoldali megsértését, a lánctartozás jelenségét.

Az adatfelvételek főbb paramétereinek ismertetése után az intézményi környezettel, ezen belül is elsősorban az adózási rendszerről alkotott szubjektív véleményekkel, illetve a számla nélküli értékesítés (az adócsalás egyik vetülete) gyakoriságának változásával foglalkozunk. Ezt követően elemezzük a magyar közepes és nagyvállalatok adózási magatartásának és szerződéses fegyelmeinek 1996–2007 között kirajzolódó tendenciáit, végül a kutatási eredményekből adódó következtetéseket foglaljuk össze.

Az adatfelvételek főbb jellemzői

Tizenkét év alatt négy adatfelvételt került sor az 50 főnél többet foglalkoztató magyar vállalkozások körében. Az adatfelvételek módszere minden esetben személyes megkérdezésen alapuló kérdőíves vizsgálat volt, amelynek keretében esetenként nagyjából 300 magyarországi cég vezetője válaszolt kérdéseinkre (1. táblázat). Az egyes adatfelvételek során alkalmazott kérdőívek jelentős mértékben átfedték egymást: mindegyikük tartalmazott olyan kérdéseket, amelyeket mind a négy alkalommal változatlan formában tettünk fel a kérdezetteknek.

Az egyes mintákban szereplő cégek vállalatnagyság és ágazat szerinti megoszlásai is hasonlóak voltak; a kisebb eltéréseket e két szempont szerinti súlyozással korrigáltuk. A kutatás során így végül olyan homogén almintákat kaptunk, amelyek ugyan nem alkotnak paneladatbázist (ugyanis esetenként nem ugyanazokat a cégeket kerestük meg), de lehetőséget nyújtanak az eredmények összehasonlítására és az időbeli változások elemzésre. Ebben a tanulmányunkban a négy adatfelvétel alapján az intézményi környezetre, annak észlelésére, valamint a vállalatok szerződéses és pénzügyi fegyelmeiben, adózási magatartásában, ezen

1. TÁBLÁZAT
Az adatfelvételek fontosabb jellemzői, 1996–2007

Jellemzők	Az adatfelvétel időpontja			
	1996. november	1998. június	2001. november	2007. július
Gazdasági ág	feldolgozóipar, építőipar, kereskedelem	feldolgozóipar, építőipar, kereskedelem	feldolgozóipar, építőipar, kereskedelem	feldolgozóipar, építőipar, kereskedelem
Vállalatméret	több mint 50 foglalkoztatott	több mint 50 foglalkoztatott	több mint 50 foglalkoztatott	több mint 50 foglalkoztatott
Felmért cégek száma	293	300	301	349
Súlyozás	gazdasági ágak és cégnagyság	gazdasági ágak és cégnagyság	gazdasági ágak és cégnagyság	gazdasági ágak és cégnagyság
A cégek székhelye	Budapest és megyei jogú városok	Az egész ország	Az egész ország	Az egész ország
Reprezentativitás	gazdasági ág és foglalkoztatottak száma	gazdasági ág és foglalkoztatottak száma	gazdasági ág és foglalkoztatottak száma	gazdasági ág és foglalkoztatottak száma

belül az adócsalás elterjedtségében bekövetkezett változásokra vonatkozó főbb eredményeinket mutatjuk be, és elemezzük a különböző vizsgálati területek közti kapcsolatokat is.

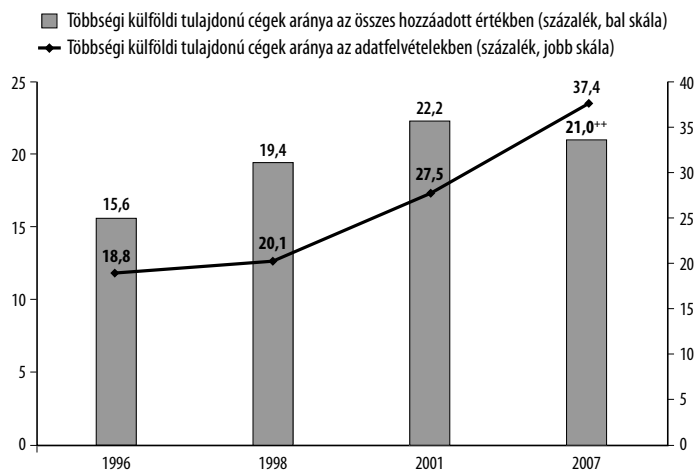
A négy felvétel a minta előre kiválasztott jellemzői tekintetében nem tér el egymástól, a vizsgált időszak alatt azonban mélyreható változások mentek végbe a magyar gazdaság vállalati szférájában, mint az az egyes felvételek eredményeinek összehasonlításból is nyilvánvaló. Két olyan fontos változást emelnénk ki ezek közül itt, amelyek szoros kapcsolatban állnak az adózási magatartással és a rejtett gazdaságban való részvétellel is: az egyik a külföldi tőke szerepének növekedése, a másik pedig a magyar gazdaság nyitottságának növekedése, az, hogy vizsgált időszak alatt jelentősen nőtt mind az export volumene, mind pedig az export átlagos aránya a cégek összes árbevételében, és ezzel párhuzamosan bővült az exportáló cégek köre is.

A külföldi tőke rendkívül jelentős szerepet játszott a kilencvenes években a magyar piacgazdasági átmenetben (*Kalotay–Hunya [2002], Hunya [2002] és Sass [2003]*). Jelentősen megnőtt a külföldi tulajdonban lévő cégek száma és a külföldi tulajdon gazdaságon belüli aránya is. Ez a tendencia a későbbiekben is folytatódott, bár a korábnál némileg mérsékeltebb ütemben. A többségi külföldi tulajdonban lévő cégek szerepe a hozzáadott érték előállításán belül is növekedett 1996 és 2006 között: a kezdeti 15,6 százalékról 21 százalékra (*1. ábra*). Adatfelvételeink különben homogén mintájában is megfigyelhető a külföldi tőke, illetve a külföldi tulajdonú vállalatok gazdasági fontosságának növekedése: a többségében külföldi tulajdonban lévő cégek aránya a mintában a 1996. évi 18,8 százalékról 2007-re 37,4 százalékra nőtt.

A másik fontos változás a kivitel nagyarányú növekedéséhez kapcsolódik. A 2000-es évek második felére a korábnál sokkal erősebben integrálódott a magyar gazdaság a világ-gazdaságba mind a kivitel, mind a behozatal tekintetében. Több mint négyszeresére bővült 1996 és 2007 között a magyar gazdaság dollárban számított exportja (*2. ábra*), és ezzel

1. ÁBRA

A külföldi tulajdon szerepének alakulása a magyar gazdaságban és a felmért mintákban, 1996–2007 (százalék, $\Sigma N = 1238^+$)

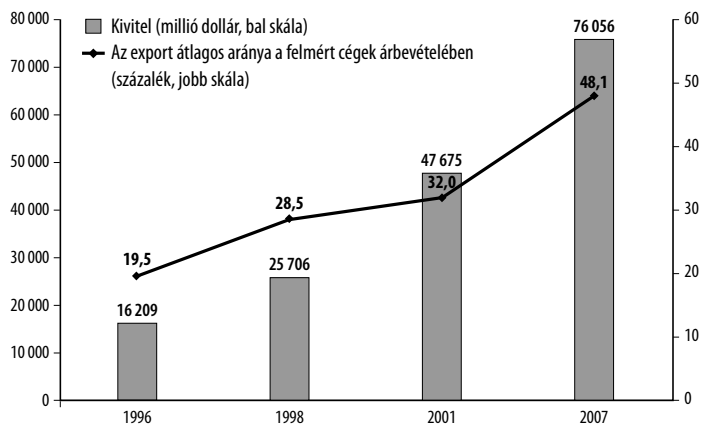

⁺ Az adott kérdésre az egyes adatfelvételekben adott érvényes válaszok számának összege; egy-egy adott évben az érvényes válaszok száma (N) értelemszerűen jóval kevesebb. ⁺⁺ 2006. évi adat.

Forrás: Vállalati adatfelvételek és Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1997, 1999 és 2002 és Magyarország nemzeti számlái 2005–2006, KSH.

2. ÁBRA

A kivétel alakulása a magyar gazdaságban (millió dollár, folyó áron) és az export arányának növekedése a felmért cégek átlagos árbevételében, 1996–2007 (százalék, $\Sigma N = 1238^+$)

⁺ Az adott kérdésre az egyes adatfelvételekben adott érvényes válaszok számának összege; egy-egy adott évben az érvényes válaszok száma (N) értelemszerűen jóval kevesebb.

Forrás: vállalati adatfelvételek és a KSH Stadat rendszere, http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,592051&_dad=portal&_schema=PORTAL.

párhuzamosan az export aránya is jelentősen megnőtt a GDP-n belül. A felmért vállalati körben ugyancsak jelentős mértékben emelkedett az exportáló cégek súlya, és nagymértékben megnőtt a cégek árbevételén belül az exportárbevétel átlagos aránya is, a 1996. évi 19,5 százalékról 2007-re 48,1 százalékra. Hasonló növekvő tendenciát lehetett megfigyelni az import esetében is: az összes beszerzésen belül az import átlagos aránya az 1996. évi 18,1 százalékról 2007-re 31 százalékra nőtt.

A bemutatottak szerint az elemzett minta érzékletesen mutatja a magyar gazdaság fejlődése szempontjából alapvetően fontos mindkét változást, azaz jól követi a magyar vállalati szférában végbemenő lényeges változásokat. Ezeknek az adatfelvételeknek az elemzése tehát érdemben hozzájárulhat a magyar gazdaság meghatározó szegmensében lezajlott főbb folyamatok megértéséhez, illetve a vállalati magatartás (ezen belül az adózási magatartás) változásainak bemutatásához és az e változások mögött meghúzódó összefüggések feltárásához és megértéséhez.

Intézményi környezet

A kutatás során vizsgált egyik központi terület az *intézményi környezet vállalati érzékelése* volt. Ma már széles körben elfogadott nézet, hogy egy gazdaságban a gazdasági életet szabályozó intézmények fontos keretét adják a vállalatok működésének, és az intézményi környezet rugalmassága, adaptivitása fontos mércéje egy gazdaság fejlődőképességének (North [1981]), illetve versenyképességének (Kaufmann és szerzőtársai [2003], IBRD–World Bank [2004], [2005]).

Az intézményi környezet minősége mérhető az intézményrendszer működése során megfigyelhető reálmutatókon (például egy új cég piacra lépéséhez szükséges idő napokban vagy bizonyos engedélyek megszerzéséhez szükséges lépések száma) keresztül, de mérhető olyan szubjektív mutatókon keresztül is, amelyek esetében a gazdasági szereplők intézményi környezetről adott megfigyelése áll a középpontban (Kaufmann és szerzőtársai [2003], [2005], Djankov és szerzőtársai [2005]).⁵ Kutatásunk során mi az utóbbi, a szubjektív indikátorokra építő megközelítést választottuk, amelyhez az adatokat az előzőkben bemutatott egymást követő vállalati adatfelvételek adták.

Az intézményi környezet témánk – a rejtett gazdaság és az adózási magatartás – szempontjából elsőrendű fontosságú tényezőire, az adórendszerre és az adóhatóságra vonatkozóan tettünk fel kérdéseket a cégek vezetőinek.

Ezek a kérdések a következő területeket ölelték fel:

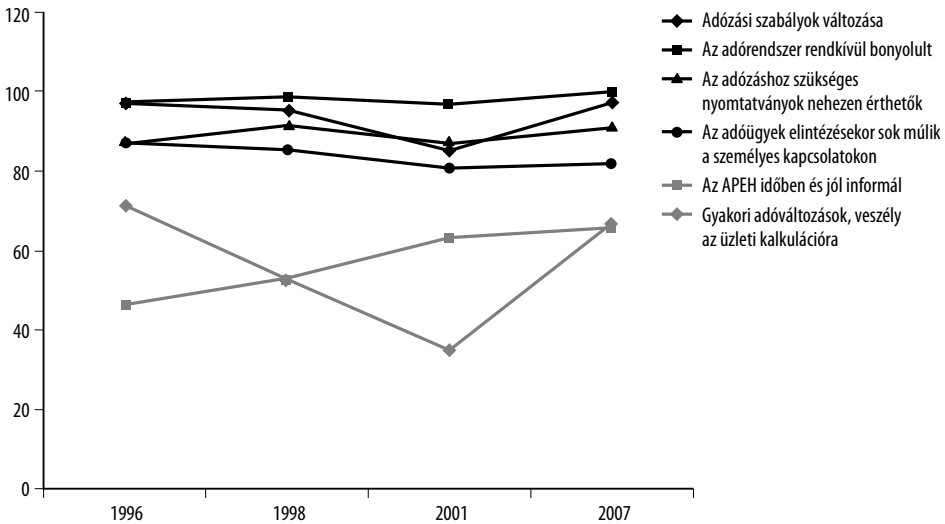
– adózási szabályok változási gyakoriságának megítélése, és e változások hatása a cég üzleti kalkulációjára;

⁵ Az intézményi környezet objektív paramétereinek nemzetközi összehasonlítása nem adhat teljes körű képet, egyrészt az egyes országok intézményrendszerének sokfélesége miatt, másrészt pedig azért, mert a különböző országok hasonló formális intézményeinek azonos módon megfigyelhető paraméterei (például egyes engedélyek megszerzésének ideje) csak viszonylag keveset mondanak el az egyes intézmények tényleges működéséről, életéről és adaptivitásáról (Chavance [2007]).

- az adózási szabályok bonyolultsága és közérthetősége;
- személyes kapcsolatok szerepe az APEH-nél egy vitás ügy elintézésekor;
- az APEH mint szolgáltató, adózókat tájékoztató intézmény megítélése.⁶

Az eredmények szerint 1996 és 2001 között a legtöbb vizsgált mutató tekintetében egyértelműen inkább javuló, ezt követően azonban inkább romló tendencia jellemzi az intézményi környezet vállalati érzékelését (3. ábra).

3. ÁBRA
Az intézményi környezet vállalati érzékelése, 1996–2007 (százalék)

Megjegyzés: Az intézményrendszer egyes aspektusait bemutató különböző kijelentések (kérdések) esetében az ábrán a következő mutatók szerepelnek:
 – „adózási szabályok változásai”: a „gyakran változnak” válaszok aránya;
 – „az adózáshoz szükséges nyomtatványok nehezen érthetők”, „az adóhatóság jól informál”, „az adórendszer rendkívül bonyolult”, „az adóügyek elintézésekor sok múlik a személyes kapcsolatokon” kérdések: a „teljes mértékben igaz” és a „részben igaz” válaszok összege;
 – „gyakori adóváltozások: veszély az üzleti kalkulációra” kérdés: az „igen” válaszok aránya.

A 3. ábrán jól látható, hogy rosszabb lett az adórendszer gyakori változásának, e változások üzleti kalkulációra gyakorolt hatásának, az adórendszer bonyolultságának és az adózási szabályok érthetőségének megítélése. Az adórendszer változásait a cégek ma már egyöntetűen sokallják: 2007-ben 99,7 százalékuk tartotta túl gyakorinak ezeket a változtatásokat. Ennek megfelelően az adórendszer változásai sokkal érzékenyebben érintették a vállalato-

⁶ A kérdések pontos megfogalmazását lásd a függelék F2. táblázatában.

kat 2007-ben, mint 2001-ben: a 2001-es 35 százalékkal szemben 2007-ben már a cégek 66 százaléka állította azt, hogy az adózási változtatások mértéke már *veszélyezteti az üzleti kalkuláció biztonságát*.⁷

Az adózási változások üzleti kalkulációra gyakorolt hatásának megítélése tehát a kilencvenes években megfigyelhető nagymérvű javulás után a 2000-es években annyit romlott, hogy 4 százalékpont híján az 1996–2001 közti jelentős javulás egésze odaveszett (1996-ban még a cégek 71 százaléka vélekedett így). A változások mértékét 2007-ben *különösen nagy arányban érezték veszélyesnek üzleti kalkulációjukra* a kisebb cégek (77 százalék), a többségében magyar tulajdonban lévő cégek (72 százalék), valamint az árbevételük 21–50 százalékát exportból szerző cégek (83 százalék).

Az adózási szabályokat 2007-ben *bonyolultnak*, illetve *nehezen érthetőnek* tartotta a megkérdezett cégek 79 százaléka, illetve 57 százaléka (a 2001-es 67 százalékkal, illetve 49 százalékkal szemben).⁸ A kisebb (100 fő alatti) cégek az átlagnál határozottan nagyobb arányban (84 százalék) tartották bonyolultnak az adózási szabályokat.

Az APEH mint szolgáltatóintézmény megítélésében az 1996 és 2001 közt észlelhető egyértelműen pozitív változások 2001 és 2007 közt nagyrészt elolvadnak: az „*APEH időben és jól informál adózási ügyekben*” véleménnyel teljesen azonosulók aránya ugyan 1996 és 2001 között 8 százalékponttal nőtt (12-ről 20 százalékra), ám 2001 és 2007 között a korábbi javulás nagy része (a 8-ból 6 százalékpont!) eltűnt, és a teljesen egyetértők aránya 14 százalékra esett vissza. Az állítást teljesen elutasítók aránya ugyanakkor 1996 és 2007 között mindvégig csökken, ám a 2001 és 2007 közötti csökkenés minimális mértékű, ezalatt az időszak alatt inkább stagnálnak mondható ez az arány. Ezzel párhuzamosan ebben a periódusban (2001 és 2006 között) a köztes „csak részben igaz” válaszlehetőséget választók aránya rendkívüli mértékben megugrik.

A *korruptió* kérdéskörét két megközelítésből is vizsgáltuk. Először arra kerestünk választ, hogy milyen szerepe van a kérdezettek szerint a személyes kapcsolatoknak az adóhatóságnál a vitás ügyek elintézésében. Korábbi munkánkkal (*Semjén–Tóth [2004]*) összhangban a személyes kapcsolatok fontosságáról alkotott véleményt a korruptió elterjedtségére vonatkozó látenciaindikátorként értelmezzük, és az e kérdésre adott válaszok szintjéből és változási tendenciából az adóigazgatással és adóellenőrzéssel kapcsolatos korruptió mértékére és időbeli alakulására következtetünk. Másrészt a 2007. évi felvételen néhány konkrétan a kormányzati bürokrácia működésére, ezen belül a jogbiztonságra, illetve a korruptióra vonatkozó kérdést is feltettünk. E kérdések részben a cégvezetők korruptációs jelenségekkel kapcsolatos általános megfigyelésére, részben pedig a cégük saját piacán érvényesülő korruptió általuk becsült elterjedtségére vonatkoztak.

Míg a kilencvenes években a korruptió észlelése jól érzékelhetően jelentősen visszaszorult, 2001 után ennek szintje gyakorlatilag stagnál. A vitás adóügyek rendezésben a személyes kapcsolatok fontosságára vonatkozó kérdésünkre adott válaszok megoszlása (amely

⁷ A feltett kérdés így hangzott: „Véleménye szerint a magyar adórendszer változásának mértéke veszélyezteti-e az Önök cégénél az üzleti kalkuláció biztonságát?”

⁸ A „teljes mértékben egyetért” választ adók százalékos arányai.

korábban, 1996 és 2001 között még jelentős pozitív elmozdulást mutatott) csak minimális mértékben változott a 2001-es adatfelvétel óta.⁹

Eredményeink tehát arra utalnak, hogy a személyes kapcsolatok (és ezzel összefüggésben a korrupció) szerepe ma is jelentős lehet az APEH és a hazai vállalatok viszonyában. Nem állíthatjuk, hogy azok, akik a jó személyes kapcsolatok fontosságát hangsúlyozzák, mind közvetlenül tapasztalták, hogy az APEH munkatársai korrumpálhatók, de azt igenis feltételezhetjük, hogy „a jó személyes kapcsolatok” szerepének a megkérdezettek által vélelmezett fontossága a vitás adóügyek elintézése során a tágan értelmezett (kölcsonös szívessegekre is kiterjedő) korrupció nem elhanyagolható jelenlétére utal az APEH ez irányú munkájában (*Semjén–Tóth* [2004]).

A személyes kapcsolatok szerepére vonatkozó visszatérő kérdésünkön túlmenően a 2007. évi felvételben négy, a kormányzati bürokrácia működésével és a korrupcióval kapcsolatos, eltérő konkrétuságú kijelentést is megfogalmaztunk, és ezek elfogadottságára, a velük való azonosulás mértékére voltunk kíváncsiak (2. táblázat).

2. TÁBLÁZAT

A jogbiztonság és a korrupció érzékelése általában, illetve a korrupció elterjedtsége a cég piacán, 2007 (százalék)

	Mindig	Gyakran	Ritkán	Soha	Összes	N
1. Ha egy kormányzati hivatalnok nem a szabályoknak megfelelően jár el, akkor a feletteséhez vagy egy másik kormányzati hivatalhoz fordulok, hogy a szabályoknak megfelelő elbáráshoz jussak.	10,4	14,5	35,0	40,1	100,0	306
2. Ha egy cég „csúsópénzt” fizet egy kormányzati hivatalnoknak, akkor biztos, hogy megkapja a kért szolgáltatást.	12,1	37,5	26,8	23,6	100,0	205
3. A cégek előre tudják, hogy mennyi csúsópénzt kell adni.	13,3	35,4	22,4	27,9	100,0	176
4. Azon a piacon, amelyen cégem működik, csúsópénzt kell fizetni, ha egy cég hozzá akar jutni valamihez: például engedélyhez vagy önkormányzati megrendeléshez.	(3,1)	5,8	16,1	75,0	100,0	259

A 2. táblázat kérdéseire adott válaszokból az derül ki, hogy a cégek 75 százaléka (a táblázat első állítására adott „ritkán” és „soha” válaszok arányának összege) egyáltalán nem bízik abban, hogy ha egy állami hivatalnok nem a szabályoknak megfelelően jár el, akkor a törvényes jogorvoslat útja a gyakorlatban is járható lenne. Ez nézetünk szerint rendkívül magas arány, és azt mutatja, mennyire kevésbé bíznak a megkérdezettek az intézményrendszer kiszámíthatóságában, helyes működésében. Egy másik ezzel összefüggő állítás a korrupció lehetőségére vonatkozott, azt vizsgálta, ha egy cég fizet „csúsópénzt”, akkor hozzájut-e a kért szolgáltatáshoz. A „mindig” válaszok 12 százalékos aránya önmagában

⁹ „Az APEH-ben egy-egy vitás ügy elintézésénél sok múlik a személyes kapcsolatokon” kérdésre a „teljes mértékben igaz” választ adók aránya 2001 és 2007 között gyakorlatilag stagnált (42 százalékról 41 százalékra csökkent).

is elgondolkodtató, az pedig már egyenesen elszomorító, hogy a válaszadók 76 százaléka valamilyen mértékben (mindig, gyakran vagy ritkán) elismerte a korrupció célravezető voltát. A harmadik állítás arra vonatkozott, hogy a kérdezett szerint olyannyira bevett gyakorlat-e a korrupció, hogy a cégek már a korrupciós jutalék mértékét is előre tudják. A válaszadók 13 százaléka szerint mindig lehet tudni előre a korrupciós szolgáltatás árát, és 35 százalékuk szerint gyakran tudható ez. E három, meglehetősen általános (inkább a közvélekedést, mint a közvetlen tapasztalatokat tükröző) állítással szemben az utolsó állítás már konkrétan a cég saját piacára vonatkozott, azaz arra, hogy ott mennyire lehet, illetve kell számítani korrupcióra a különböző engedélyek megszerzése vagy közbeszerzés esetén.¹⁰

A cég saját piacára vonatkozó válaszok mindössze negyede ismeri el a korrupció valamilyen mértékű jelenlétét az adott piacon, és csupán a cégek mintegy 10 százaléka szerint jellemzi a korrupció mindig vagy gyakran a közszféra és a magáncégek közötti tipikus tranzakciókat (hivatali engedélyek és önkormányzati megrendelések). A korábbi, a korrupció általános észlelésére vonatkozó kérdéseinkre (2. táblázat 2. és 3. állítása) kapott válaszokból kirajzolódó meglehetősen negatív összképhez képest tehát a korrupció a cég saját piacán való elterjedtségéről jóval derűsebb képet festhetünk: saját piacuk fertőzöttségére vonatkozóan a cégvezetők általában kedvezőbben, mérsékeltbben, óvatosabban nyilatkoztak.¹¹ Az ágazati hatások szerepe ugyanakkor igen erősnek tűnik e tekintetben: míg a teljes minta négyötöde zárta ki a korrupció lehetőségét saját piacán a közszférával folytatott tranzakciók során, addig az építőipari cégeknek csak 45 százaléka vélekedett így.

Ezek az eredmények összességükben a korrupció nem elhanyagolható jelenlétére utalnak a magyar gazdaságban bizonyos tranzakció típusoknál általában, valamint bizonyos cégcsoportok esetében különösen.¹²

¹⁰ A 2. táblázatban szereplő, a korrupcióra vonatkozó három kérdés/kijelentés esetén a többi kérdéshez képest határozottan magas, 25–49 százalékos volt a válaszmegtagadás és -kikerülés (a „nem tudja” válaszok) aránya. Ez a jelenség értelmezésünk szerint, tekintve véve a korrupció erős szenszitivitását, arra utal, hogy a vizsgált jelenség ténylegesen és nem elhanyagolható mértékben jelen van a magyar vállalatok életében. (Különbösen nehezen lehetne indokolni, hogy miért kerülnek el ilyen nagy arányban a válaszadást a kérdezettek.) A válaszkikerülés előfordulását különféle cégjellemzőkkel összevetve azt tapasztaljuk, hogy ez minden vállalati csoportban egyaránt elterjedt, azaz az eredmények feltehetően nem szisztematikusan torzítottak.

¹¹ Nem áll módunkban eldönteni, hogy a korrupció általánosan, illetve a cég saját piacán észlelt elterjedtségében megfigyelhető jelentős különbség mennyire tudható be annak, hogy miközben az általános kérdésre adott válaszokat a társadalomban szokásos sztereotípiák, „városi legendák” és előítéletek alakítják elsősorban, addig a cég piacára vonatkozó válaszok jóval inkább közvetlen tapasztalatokon (vagy megbízható források közvetlen tapasztalatain) alapulnak. Bár ez is magyarázhatja a válaszok eltéréseit (és amennyiben ezt a magyarázatot fogadjuk el érvényesnek, nem is olyan aggasztó a helyzet), az sem zárható ki, hogy saját piacuk tekintetében a megkérdezettek azért is állítottak ki az általuk adott általános képnél jóval kedvezőbb bizonyítványt, mert tudatában voltak annak, hogy amennyiben saját piacukat általánosan korruptnak írnák le, akkor rájuk is a korrupcióban való tevőleges részvétel gyanúja vetülhetne.

¹² A korrupciónak a magyarországi üzleti élet egyes területein való erős jelenlétére Szántó–Tóth [2008] empirikus vizsgálata is felhívja a figyelmet.

Az adócsalás

A következőkben négy olyan, az adócsalás elterjedtségére vonatkozó kérdés eredményeit elemezzük, amelyek mindegyik vizsgálatunkban szerepeltek. Először is arra kértük a cégvezetőket, hogy becsüljék meg a magyar gazdaság egészére, továbbá a cég verenyársaira, valamint szerződéses/üzleti partnereire (azaz szállítóira és vevőire, megrendelőire) vonatkozóan, hogy mennyire jellemző körükben a számla nélküli értékesítés. Az eredmények e jelenség becsült mértékének változatlanságáról, illetve kismértékű csökkenéséről tanúskodnak (*F3. táblázat*). A számla nélküli értékesítés előfordulása különösen a versenytársak körében lett ritkább. Míg 1996-ban a válaszadók 33 százaléka szerint „gyakori” volt ez, addig 2007-ben már csak 10 százalékuk adta ezt a választ. Hozzá kell tennünk, hogy a magyar gazdaság egészére vonatkoztatva sokkal inkább negatív – és minden bizonnyal sztereotípiáktól sem mentes – kép rajzolódik ki: a válaszadók 72 százaléka szerint továbbra is gyakori a számla nélküli értékesítés a magyar gazdaság egészében, ami némileg magasabb arány, mint amit 2001-ben kaptunk.

Az üzleti partnerek (vevők, szállítók) számla nélküli értékesítésének elterjedtségére vonatkozó véleményekben nincs különbség az egyes cégcsoportok között. Ugyanez a helyzet a magyar gazdaság egészére vonatkozó kérdésre adott válaszoknál is. A javuló tendencia érzékelése minden cégcsoportban megfigyelhető. Ellenben a versenytársak esetében azok a cégek, amelyek külföldre is szállítanak, rendre pozitívabb véleménnyel vannak a versenytársakról, mint a csak belföldre szállítók. 2007-ben például a csak belföldre szállító cégek 18 százaléka szerint volt gyakori a cég versenytársainak körében a számla nélküli értékesítés, míg az exportálóknak csupán 8 százaléka vélekedett így.

Az elemzett időszakban csökkent azon vélemények súlya, amelyek a versenytársak rejtett gazdaságban való részvételének a cég versenyhelyzetére gyakorolt negatív hatását jelezték. Mindez azt sugallja, hogy feltehetően csökkent az adócsalás versenytorzító hatása is. Ez a tendencia többé-kevésbé egyöntetűen érintette a különböző típusú cégeket, ágazati különbségek azonban tetten érhetők: mind a négy felvételünk esetében a feldolgozóipari cégek körében volt a legerősebben érezhető a versenytársak rejtett gazdaságban való részvételének negatív hatása a cég versenyhelyzetére.

Az egyes országokra vonatkozó szubjektív és kemény indikátorokat egyaránt tartalmazó összetett mutatók összehasonlításán alapuló nemzetközi elemzések tapasztalatai szerint szoros kapcsolat mutatható ki az országok intézményi környezete, informális gazdaságuk mértéke, valamint a korrupció érzékelt szintje között (*Kaufmann és szerzőtársai [2003], IBRD–World Bank [2004], [2005]*). Kutatásunk során mi vállalati szintű adatok alapján vizsgáltuk a korrupcióra, az intézményi környezetre és az adócsalás előfordulására vonatkozó hazai vállalati vélemények közötti összefüggéseket. Eredményeink rendre megerősítik az informális gazdaság és a korrupció közötti pozitív kapcsolat létét: vállalati szinten is szoros pozitív kapcsolat mutatható ki a rejtett gazdaság és a korrupció érzékelése között. Másrészt az intézményi környezet megítélése és az adócsalás észlelése között is létezik pozitív összefüggés – bár ez jóval gyengébb az előzőkben leírtaknál (*3. táblázat*).

Az eredményeket úgy értelmezhetjük, hogy az intézményi környezet vállalatra gyakorolt negatív hatása és az üzleti partnerek (vevők és szállítók) és a versenytársak körében megmu-

3. TÁBLÁZAT

Kapcsolat az adócsalás a cég környezetében (vevők, szállítók, versenytársak) való előfordulása és a korrupció észlelése között, 2007 (gamma⁺ értékek)

Jellemzők	Számla nélküli értékesítés az üzleti partnerek körében	Számla nélküli értékesítés a versenytársak körében	Versenytárs részvétele a rejtett gazdaságban
Hivatalos út járhatósága	n. sz.	n. sz.	n. sz.
A „csúsópénzt fizető” megkapja a szolgáltatást	0,195*	n. sz.	0,254***
A cégek előre tudják mennyi csúsópénzt kell adni	0,422***	0,247**	0,231**
Engedélyért, rendelésért a cég piacán csúsópénzt kell fizetni	0,593***	0,446***	0,464***
Az adózási szabályok nehezen érthetők	n. sz.	0,131**	0,086*
Az APEH időben és jól informálja az adózókat	-0,124*	-0,174**	-0,098**
Az adórendszer gyakori változásai veszélyeztetik az üzleti kalkulációt	n. sz.	n. sz.	0,202***

* A gamma asszociációs mutató két ordinális szintű változó közötti kapcsolat szorosságát méri. A mutató -1 és +1 között vehet fel értéket.
* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$; n. sz.: nem szignifikáns.

tartható adócsalás versenytorzító hatása kölcsönösen felerősítik egymást. Ha pedig így van, akkor az intézményi környezet javítása önmagában is csökkentheti az adócsalás negatív hatásait.

Szerződéses, adózási és pénzügyi fejelem

Egy gazdaság fontos jellemzője, hogy gazdasági szereplők mennyiben tesznek eleget szerződéses kötelezettségeiknek, mennyire bízhatnak abban, hogy a szerződésben leírtak meg is fognak valósulni, illetve a szerződésben vállalt kötelezettségek mennyire kényszeríthetők ki (North [1992], Fukuyama [1995], Woodruff [2005]). A megbízható szerződéses üzleti partnerek (vevők és szállítók) léte csökkenti a vállalatok közötti adásvételi kapcsolatok tranzakciós költségeit, és fontos mutatója az intézményi környezet versenyképességének (Raiser és szerzőtársai [2005]). A gazdasági életben az alacsonyabb tranzakciós költségek lehetővé teszik az innovációt, közvetve olyan termelési és kereskedelmi kapcsolatok létrejöttéhez járulnak hozzá, amelyek korábban nem is léteztek (North [1994a]).

A szerződéses fejelem megvalósulását vagy megsértését elsődlegesen egy olyan mutatóval vizsgáltuk, amely a szerződések teljesítését a megkérdezett cég oldaláról mérte. Ez a mutatónk egy olyan kérdésre adott válaszokból származik, amely a szerződéses szállítási kötelezettség teljesítésére, illetve megsértésére irányult.¹³ Ugyancsak a szerződéses fejelem

¹³ A kérdés így hangzott: „Előfordult-e az elmúlt 12 hónapban az Ön cégével, hogy különböző okok miatt nem tudta (vagy nem a megszabott időn belül tudta) teljesíteni szerződésben vállalt szállítási kötelezettségét?”

problémakörét érintik azonban azok a változók, amelyek a megkérdezett cégek vevői között esetlegesen előforduló *késedelmes fizetésre* vonatkozó (a belföldi cégek közti *kényszerhitelezés* előfordulását vizsgáló) kérdésekből származtak.¹⁴

A vállalatokra vonatkozó jogi normák betartásának másik vetülete a cégek *adózási fejeleme*: mennyire bevett gyakorlat az, hogy a cégek, teljesítve az adózási törvényekben előírt kötelezettségeiket, időben befizetik adójukat (illetve mennyire elterjedt, hogy késedelmesen, illetve egyáltalán nem fizetik meg az adót).¹⁵ Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a határidőre történő, illetve a késedelmes adófizetés mellett tágabb értelemben az adócsalás (itt külön fejezetben elemzett) problematikája is az adózási fejelem problémaköréhez tartozik.

A cégek pénzügyi kapcsolataiban megjelenő normaszegő viselkedés egy harmadik vetülete, ha *az előbbi két szempontot egyszerre* vesszük figyelembe. Korábbi kutatásainkkal (Tóth–Semjén [1998] és Semjén–Tóth [2004]) összhangban a cégek (szállítóikkal szemben érvényesülő) fizetési fejelemét, valamint (állammal szemben tanúsított) adózási fejelemét értelmezhetjük egy tágabb, általánosabb jelenség – a pénzügyi fejelem – megnyilvánulásaként, különböző oldalaiként is.¹⁶

Korábbi elemzéseinkben egyrészt azt láthattuk, hogy a '90-es évek közepén rendkívül elterjedt volt a magyar vállalatközi kapcsolatokban a szerződéses és adózási fejelem megsértése (Tóth–Semjén [1996], [1998]). Másrészt e jelenségcsoport az időben csökkenő tendenciát mutatott: 1996 és 2001 között – a transzformációs visszaesés utáni gazdasági fellendüléssel párhuzamosan – csökkent e jelenségek előfordulása. Ezt a tendenciát a puha költségvetési korlát szindrómájának visszaszorulásaként értelmeztük (Semjén–Tóth [2004]).

A következőkben először a szerződéses (szállítási) fejelemre vonatkozó újabb eredményeket tekintjük át, majd az adózási fejelem alakulását, végül a pénzügyi fejelem 2001–2007 között bekövetkezett változását vizsgáljuk.

Az eredmények szerint a szerződéses (szállítási) fejelem betartásában mélyreható és egyértelműen negatív változások mentek végbe 2001 és 2007 között a magyar vállalati szektorban (4. ábra). Jelentősen nagyobb arányban számoltak be a cégek a szállítási fejelem megsértéséről 2007-ben, mit bármelyik korábbi vizsgálati évben; különösen nagy az ellentmondás a sokéves töretlen javulást tükröző 2001. évi eredményekhez viszonyítva: 2007-ben a cégek 23 százaléka számolt be a szállítási fejelem megsértéséről, szemben a 2001. évi 7 százalékkal. Egyből adódik a kérdés: milyen tényezők állhatnak a szerződéses szállítási fejelem ilyen erőteljes romlása mögött? Először nézzük meg közelebbről, hogy

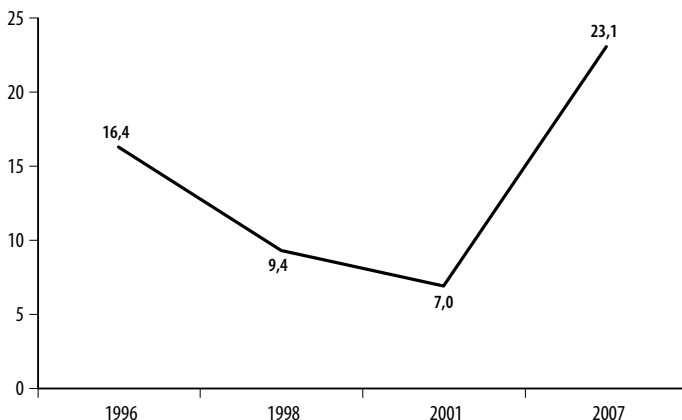
¹⁴ „Az elmúlt 12 hónapban összes árbevételük hány százalékát kapták meg azért késve, mert belföldi vevőjük nem tett határidőben eleget fizetési kötelezettségének?” és „Az elmúlt 12 hónapban belföldi partnereiknek körülbelül hány százalékka késett rendszeresen fizetési kötelezettségeinek teljesítésével?”

¹⁵ Minden adatfelvétel esetében az adózási fejelem megsértését a kérdezést megelőző két évre vonatkozóan kérdeztük, például a 2007. évi felvétel kérdése így hangzott: „Előfordult-e az Ön cégével 2005-ben vagy 2006-ban, hogy adót vagy tb-járulékot késve, a határidő lejárta után fizetett be, vagy nem fizetett meg?”

¹⁶ Ennek mérésére képeztünk egy mutatót (BFD), amely a következő két értéket veheti fel: 1, ha a cég az elmúlt 12 hónapban legalább egyszer késést más vállalatokkal szembeni fizetési kötelezettségének kiegyenlítésével, vagy késést a tb-járulék, vagy adók (áfa, társasági adóelőleg stb.) befizetésével, 0 egyébként.

4. ÁBRA

A szerződéses (szállítási) fegyelmet megsértő cégek (BCD) aránya a megkérdezett cégek körében, 1996–2007 (százalék, $\Sigma N = 1235^+$)

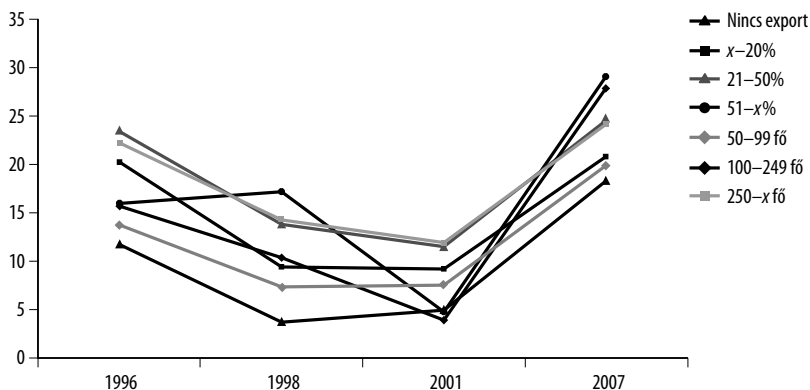
+ Az adott kérdésre az egyes adatfelvételekben adott érvényes válaszok számának összege; egy-egy adott évben az érvényes válaszok száma (N) értelemszerűen jóval kevesebb.

milyen cégcsoportokra jellemző leginkább ez a jelenség, és milyen cégek magatartásának megváltozása okozhatta a szerződéses fegyelem ilyen mértékű gyengülését!

A részletes elemzés arra mutat, hogy itt általános, a cégek jellemzőitől független jelenséggel állunk szemben (5. ábra). A szállítási fegyelem eróziója cégmérettől függetlenül érvényesült. Meglepő módon a döntően exportra termelő cégek esetében volt a leggyakoribb

5. ÁBRA

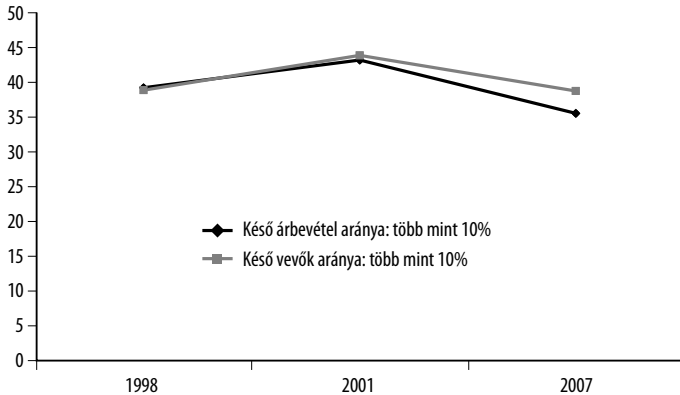
A szerződéses (szállítási) fegyelem megsértésének (BCD) előfordulása az alkalmazottak száma és az export árbevétel belüli aránya szerint, 1996–2007 (százalék, $N = 1214$ és 1169)

a szerződéses fegyelem ilyen típusú megsértése: 2007-ben 29,2 százalékuk számolt be erről, míg a belföldre termelő cégek csupán 18 százaléka állította ezt. Ugyanígy azt is láthatjuk az eredményekből, hogy a feldolgozóipari cégeknél nőtt meg leginkább, és fordult elő 2007-ben leggyakrabban (28,3 százalék) ez a jelenség. Az adatfelvételek eredményeinek többletanyag vizsgálata megerősítette az ágazati hatások létét, de az exportorientált és belföldre termelő cégek különbségei csak 10 százalékos szinten mutatkoztak szignifikánsnak.

A késedelmesen fizető megrendelők/vevők aránya (a megrendelők/vevők fizetési fegyelme) az a másik szempont, amelynek elemzésén keresztül a cégek közötti szerződéses kapcsolatok alakulását vizsgálhatjuk. Ezt a kérdést csak 1998 és 2007 között elemeztük. Az eredmények pozitív elmozdulást mutatnak 2001 és 2007 között (6. ábra). Csökkent azoknak a cégeknek az aránya, amelyeknél a vevők több mint 10 százaléka késett a fizetéssel, vagy amelyeknél az árbevétel több mint 10 százaléka érkezett be késve.¹⁷ Ez valójában nem ellentétes a szerződéses fegyelem romlására mutató többi eredményünkkel, mivel azok nem a késedelmes fizetés formájában megjelenő szerződésszegésre vonatkoztak, hanem a szerződések egyéb feltételeinek (szállítási határidő, minőség) megsértésére.

6. ÁBRA
Az árbevétel több mint 10 százalékát késve kapó cégek és azon cégek aránya, amelyek vevőinek több mint 10 százaléka késve fizet, 1996–2007 (százalék, $N = 1214$ és 1169)

A vevők késedelmes fizetésének mérséklődése mögött leginkább a döntően külföldre szállító cégek arányának növekvő súlya áll. Az árbevételük 21–50 százalékát exportból szerző cégek között az olyan cégek aránya, amelyeknél a vevők több mint 10 százaléka késik, 66,4 százalékról 45,8 százalékra csökkent, az árbevétel több mint felét külföldről kapó cégek cso-

¹⁷ Ugyanígy arányú változást figyelhetünk meg, ha a megkérdezett cégek körében vizsgáljuk a fizetési késedelmet. Ezt a kérdést csak 2001-ben és 2007-ben tettük fel, és az eredmények szerint 49 százalékról 44 százalékra esett azon cégek aránya, amelyek a kérdés előtti évben legalább egyszer késnek fizetési kötelezettségeik teljesítésével.

portjában pedig 22,2 százalékról 18,4 százalékra való csökkenést figyelhetünk meg. Azaz e mögött a jelenség mögött feltehetően elsősorban nem a magyar cégek javuló fizetési fegyelme, hanem az eleve jobb fizetési morállal rendelkező külföldi vevők arányának növekedése állhat.

Többtényezős statisztikai elemzések is alátámasztják e magyarázatot (4. táblázat). A gazdasági ágak között az építőiparban a legelterjedtebb a fizetési késedelem, és itt a legnagyobb a cégek árbevételén belül a késve befolyt bevételek aránya is. A cégek bel-, illetve külpiaci irányultsága és vevőik fizetési fegyelme között nem egyértelmű a kapcsolat: a döntően exportáló cégek vevőire ugyan a belföldre termelő cégek vevőikhez képest szignifikánsan kisebb arányban és mértékben volt jellemző a fizetési késedelem, azonban az exportra és belföldi piacra egyaránt szállító cégek esetén a késedelmesen fizető vevők és a késedelmes fizetések aránya rendre magasabb volt, mint a csak belföldre szállítók vevőinek körében. Az összetételhatások kiszűrésével az egyes évek (megfigyelések) között nincs számottevő különbség: a vevők késedelmes fizetésének előfordulásánál megfigyelhető javuló időbeli tendenciát leginkább a döntően exportra termelő cégek aránynövekedésének (24 százalékról 36 százalékra) tulajdoníthatjuk.

4. TÁBLÁZAT

A vevők fizetési fegyelmének összefüggése a cégek jellemzőivel 1996–2007, logit modell

Magyarázó változó	Késve fizetett árbevétel aránya nagyobb, mint 10 százalék (LATEQ1)	Késve fizető vevők aránya nagyobb, mint 10 százalék (LATEC1)
Feldolgozóipar	0,582***	0,435**
Építőipar	1,245***	0,965***
20 százaléknál kisebb export	0,581***	0,695***
21–50 százalék közötti export	0,670***	0,786***
51 százaléknál nagyobb export	-0,742***	-0,445**
Külföldi többségi tulajdon	-0,274	-0,287
Létszám	0,000	0,000
1998	0,273	0,007
2001	0,311*	0,180
Konstans	-1,105***	-0,905***
LR χ^2	87,37	66,82
prob > χ^2	0,000	0,000
Pszeudo R^2	0,0753	0,0573
$N = 863$		

Referencia: kereskedelem, nincs export, 2007. * $p > 0,10$; ** $p > 0,05$; *** $p > 0,01$.

A cégek alapvető jellemzőit bevonva az elemzésbe a szerződéses (szállítási) fegyelem megsértése számottevően elterjedtebb a nagyobb, mint a kisebb cégek között, illetve a külpiacra szállítók körében (5. táblázat).

5. TÁBLÁZAT

A szerződéses (szállítási) fejelem megsértésének összefüggése a cégek jellemzőivel 1996–2007, logit modell

Függő változó: szerződéses (szállítási) fejelem megsértése (BCD)

Magyarázó változó	Vállalati alapjellemzők	Vevők késedelmes fizetése	Lánc tartozás
Feldolgozóipar	0,597**	0,941***	0,998***
20 százaléknál kisebb export	0,329	-0,001	-0,154
21–50 százalék közötti export	0,523**	0,210	-0,147
51 százaléknál nagyobb export	0,447**	0,400	0,188
Külföldi többségi tulajdon	-0,267	0,086	0,340
Létszám	0,000	0,000	0,000
1996	-0,461**	-	-
1998	-1,087***	-1,070***	-
2001	-1,409***	-1,510***	-
Vevők késedelmes fizetése (BFC)	-	0,869***	0,453
Lánc tartozás	-	-	1,234***
Konstans	-1,881***	-2,701***	-2,969***
LR χ^2	62,98	73,28	39,04
prob > χ^2	0,000	0,000	0,000
Pszéudo R ²	0,0626	0,0995	0,1054
N	1212	909	341

Referencia: nincs export, 2007. ** $p > 0,05$; *** $p > 0,01$.

Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a szerződéses (szállítási) fejelem romlását okozó tényezők meghatározásához, egy új szempontot is figyelembe veszünk, ami nem más, mint a magyar cégek közötti fizetési kapcsolatok kiszámíthatósága. A 2000-es évek második felében ugyanis a magyar vállalati szektorban egyre gyakoribb jelenséggé vált az úgynevezett lánc tartozás vagy körbetartozás. A cégek egyre gyakrabban kényszerítettek kereskedelmi hiteleket a nekik szállító partnereikre csak azért, mert nekik sem fizettek időben. E jelenség elterjedésében egyrészt ágazati hatások játszottak szerepet (például az építőiparban megmutatókozó nagymértékű termelés visszaesés 2005 után).¹⁸ Másrészt általában a gazdasági növekedés lassulásának is volt likviditáscsökkentő hatása.¹⁹ Ez mind keresleti, mind kínálati oldalról a vállalati hitelpiac szűkülése irányába hatott: a vállalati hitelek kockázatosabbá válásával nőttek a vállalati hitelek költségei, másrészt csökkent a vállalatok beruházási aktivitása és ezzel együtt hitelkereslete is (MNB [1997], [1998]).

¹⁸ Az építőipari termelés volumene 2006-ban közel egyszázalékos, 2007-ben pedig már 15 százalékos visszaesést produkált. Lásd KSH: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tabl4_03_02i.html.

¹⁹ 2007-ben a korábbi évekre jellemző 4 százalékos szintről 1,1 százalékra csökkent Magyarországon a GDP növekedés üteme. A GDP arányos hitelállomány és a GDP növekedési üteme közötti szoros pozitív kapcsolatról lásd Kiss és szerzőtársai [2006].

A szállítóknak való késedelmes fizetést 2001-ben és 2007-ben figyeltük meg közvetlenül.²⁰ Az eredmények szerint 2001-ben a cégek 48,6 százaléka, 2007-ben pedig 44 százaléka késett az előző évben legalább egyszer fizetési kötelezettségeivel. Ennek előfordulása szorosan összefüggött azzal, hogy nekik sem szállítottak időben vásárlóik. Ahol a vevők több mint 10 százaléka fizetett késve, ott a megfigyelt cégek közel kétharmadánál (61,4 százaléka) fordult elő fizetési késedelem, míg ahol a vevők kevesebb mint 10 százaléka késett, ott csak a cégek 37,7 százalékánál. Ezekhez közel megegyező arányokat kapunk, ha a késve kapott árbevétel aránya és a késve fizetés összefüggését elemezzük.

A késve fizetés valószínűsége nem tér el szignifikánsan a különböző cégmagnagyságok között. Nem tudjuk tehát megerősíteni Woodruff [2005] lengyel, orosz, román, ukrán és szlovák adatokra alapozódó azon megfigyelését, amely szerint a kelet-európai vállalatok között a nagyobb cégekre lenne jellemzőbb az, hogy áruhitelt kapnak, mint a kisebbekre. Ezzel szemben az ágazati tényezők meghatározónak tűnnek esetünkben: az építőiparban számottevően nagyobb arányban fordult elő a késve fizetés, mint a referenciának választott kereskedelemben. Ha azonban a vevők fizetési fegyelmét (azaz a fizetési fegyelemnek a vevő oldaláról történő megsértését) is figyelembe vesszük, akkor e változó hatása minden más hatást maga mögé utasít.

A késedelmes fizetés elterjedéséhez a kormányzat két lépése is hozzájárult: egyrészt a 2006 nyarán bevezetett kormányzati intézkedéscsomag a vállalati szektor egyes szegmenseit – különösen a kis- és közepes vállalatokat – érintette negatívan,²¹ másrészt az exportáló cégek körét 2004 végétől 2005 áprilisáig érintő kormányzati döntés a visszaigényelt áfa kifizetésének időleges leállításáról közvetlenül is növelte a kényszerű kereskedelmi hitelezés (lánctartozás) szerepét a vállalati szektorban (Tóth–Selmeczi [2008]).

A lánctartozás jelenségéről a cégek viszonylag nagy arányának voltak közvetlen tapasztalatai 2007-ben. Arra a kérdésre, hogy „Előfordult-e az Önök cégével az elmúlt 12 hónapban, hogy azért nem tudtak fizetni szállítóiknak időben, mert Önöknek sem fizettek vevőik határidőre?” a válaszadók 38 százaléka válaszolt igennel.²²

Ha a szerződéses (szállítási) fegyelem megsértésének vizsgálatánál a szállítóknak való késedelmes fizetés vagy a lánctartozás hatását is figyelembe vesszük, akkor egyértelmű kapcsolat rajzolódik ki egyrészt a szállítóknak való késedelmes fizetés, valamint a lánctartozás vállalati likviditásra gyakorolt negatív hatása és a szerződésesség bekövetkeztének valószínűsége között. (Lásd az 5. táblázat harmadik oszlopában közölt eredményeket). Ezek szerint a lánctartozás jelensége a cégek termelésének finanszírozását is befolyásolhatta, és hozzájárulhatott a szerződésesség jelenségének terjedéséhez, a szerződéses fegyelem romlásához.²³

²⁰ A kérdés így hangzott: „Az elmúlt 12 hónapban előfordult-e akár csak egyszer is, hogy késtek más vállalatokkal szembeni fizetési kötelezettségük kiegyenlítésével?”

²¹ Lásd az MKIK GVI [2007] elemzését 2006. nyári kormányzati intézkedéscsomag vállalati hatásairól.

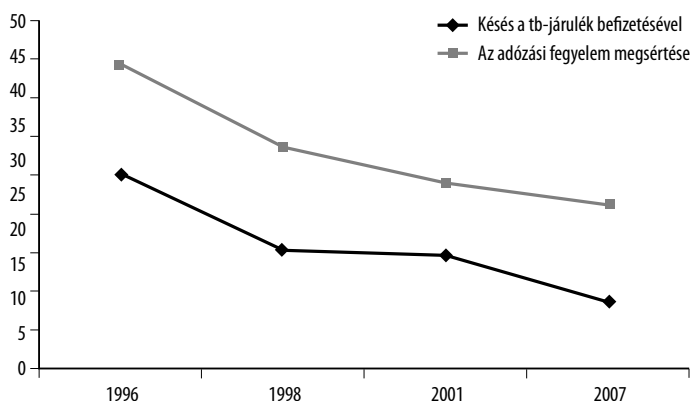
²² Ezt a kérdést 2007-ben vizsgáltuk először.

²³ Nincs információnk arról, hogy hogyan hathatott ez a tényező 2007 előtt, de feltételezzük, hogy kisebb intenzitással, mint 2007-ben.

Ezek után térjünk rá annak vizsgálatára, hogy miként változott az adózási fejelem 1996 és 2007 között. Az eredmények arra mutatnak, hogy e téren folytatódott a korábban érvényesülő javuló tendencia: mind az adók, mind a tb-járulékok késedelemes befizetése ritkábban fordult elő 2007-ben, mint korábban (7. ábra). Adók esetében 2007-ben a cégek 20,9 százaléka jelzett fizetési késedelmet, a tb-járulék esetében pedig mindössze 8,4 százaléuk.

7. ÁBRA

Az adózási fejelem megsértésének előfordulása a magyar cégek körében, 1996–2007 (százalék, $\Sigma N = 1233^+$)

+ Az adott kérdésre az egyes adatfelvételekben adott érvényes válaszok számának összege; egy-egy adott évben az érvényes válaszok száma (N) értelemszerűen jóval kevesebb.

A javuló tendencia mögött az adózási magatartás tényleges javulása áll – erre mutat, ha részletesen és egyszerre elemezzük a négy év adatait (6. táblázat). Az ágazati hatások, különösen az építőipari cégek a többi cégnél számottevően rosszabb adózási fejeleme, az időtől függetlenül mutatkoznak, az egész időszakra érvényesek. Ugyanígy mindvégig megfigyelhető, hogy a döntően külföldi tulajdonban lévő cégek adózási fejeleme jobb, mint a többi cégé: az ilyen cégek sokkal ritkábban sértik meg az adózási fejeelmet, mint a cégek többi része. Harmadrészt, a kisebb (100 fő alatti) cégek, és az árbevételük jelentős részét (több, mint 20 százalékát) exportból szerző cégek adózási fejeleme rosszabb, mint a nagy cégeké.

Az adózási fejelemnek a vizsgált időszakban bekövetkezett és összetételhatásoktól megtisztított javuló tendenciája az évekre vonatkozó paramétereknél érhető tetten. Ezek számottevő javulásról tájékoztatnak: egyrészt 1996–2001 között mindvégig nagyobb volt az adózási fejelem (a tb-járulékot és bármilyen adót késve fizetés) megsértésének valószínűsége, mint 2007-ben, másrészt az idővel egy csökkenő tendencia is megfigyelhető.

Ezzel együtt az 1996–2007 közötti javulást egyértelmű tendenciaként értelmezhetjük. 1996–2001 között mindvégig magasabb volt az adózási fejelem (a tb-járulékok és

6. TÁBLÁZAT
Adózási fegyelem megsértésének összefüggése a cégek jellemzőivel 1996–2007, logit modell

Magyarázó változó	Késést tb-járlék befizetésével (TBKES)		Késés adók és tb-járlék befizetésével (BFISD)	
	1. modell alapjellelmezők	2. modell formális intézmények	1. modell alapjellelmezők	2. modell formális intézmények
Feldolgozóipar	0,872***	0,880***	0,422**	0,428**
Építőipar	0,856**	0,829**	0,692***	0,674***
1996	1,267***	1,263***	0,980***	0,976**
1998	0,621**	0,680**	0,416**	0,502**
2001	0,575**	0,733***	0,168	0,354*
Létszám (99 fő alatt)	0,837***	0,794***	0,723***	0,668***
Létszám (100–249 fő)	0,415	0,381	0,338*	0,261
Többségi külföldi tulajdon	-1,343***	-1,302***	-0,492***	-0,451**
20 százaléknál kisebb export	0,386	0,343	0,077	0,0361
21–50 százalék közötti export	0,768***	0,758***	0,623***	0,617***
51 százaléknál nagyobb export	0,481*	0,464*	0,661***	0,631***
Adórendszer gyakori változása	–	0,369**	–	0,494***
Konstans	-3,765***	-3,996***	-2,383***	-2,672
LR χ^2	99,97	103,12	77,84	87,18
prob > χ^2	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Pszedo R^2	0,0989	0,1025	0,0564	0,0638
N	1162	1148	1163	1150

Referencia: kereskedelem, nincs export, 2007, cégnagyság: 249 fő felett. * $p > 0,10$; ** $p > 0,05$; *** $p > 0,01$.

az adók időben történő fizetése) megsértésének valószínűsége, mint 2007-ben, másrészt az adózási fegyelem megsértésének becsült valószínűsége az idő előrehaladtával fokozatosan csökkent.

Az elemzés során a vállalati alapjellelmezők mellett a formális intézményi környezetnek a cégekre gyakorolt hatását is figyelembe vettük. Korábban már láthattuk, hogy az adórendszer gyakori változtatása a cégek egy részének üzleti helyzetét rontja, és azt is tudnunk kell, hogy ez a hatás nem minden céget érint egyformán. Most e hatás érvényesülése és az adózási fegyelem megsértésének valószínűsége között keresünk összefüggést, feltéve, hogy az intézményi környezet vállalati üzleti helyzetet befolyásoló negatív szerepe káros hatással van a cégek adózási fegyelmeire is. A formális intézmények tényleges működése tehát itt nem vizsgált különböző módokon, de hatással lehet a vállalati magatartásra, és ezen belül a cégek adózási fegyelmeire. Minél kedvezőtlenebb hatást gyakorolnak a formális intézmények a vállalatokra, illetve minél kevésbé tudják az utóbbiak kivédeni e hatásokat, annál inkább rombolja ez a nem formális intézményeket, és ösztönöz normaszegő magatartásra.

Eredményeink alátámasztják ezt a feltételezést: ott, ahol az adórendszer gyakori változása már veszélyezteti az üzleti kalkulációt, számottevően nagyobb volt az adózási fegyelem megsértése is. Ez a hatás nem tüntette el a korábbi, a cégek alapjellemzőivel összefüggő hatásokat, és az időtényezőtől is függetlenül érvényesült. Ezek szerint az adózási fegyelem javulása nemcsak a cégek magatartásának a formális intézmények változásaitól független változásán keresztül érhető el, hanem a formális intézmények pozitív változásán, hatékonyságjavulásán keresztül is.

A cégek adózási fegyelme és szerződéses fegyelme egy tágabb fogalom, a pénzügyi fegyelem két oldalaként értelmezhetjük (Semjén–Tóth [2004]). Eredményeink szerint a vizsgált cégcsoportban 2001 és 2007 között némileg javult a cégek pénzügyi fegyelme: míg 2001-ben 51 százalékkuk sértette meg legalább egyszer az elmúlt két évben, addig 2007-ben 47 százalékkuk. A legnagyobb mértékű javulás a magyar tulajdonban lévő cégek körében (56 százalékról 49 százalékra csökkent a fizetési fegyelmet megsértő cégek aránya), a nagy cégeknél (50 százalékról 32 százalékra), az egyáltalán nem exportáló vagy 20 százalék alatt exportáló cégek esetében (54 százalékról és 60 százalékról 48 százalékra) következett be. Érdekesekek még az ágazati hatások is, amennyiben az építőipari cégek körében figyelhető meg a legnagyobb javulás: míg 2001-ben közel 70 százalékkuk sértette meg a fizetési fegyelmet, addig 2007-ben (már csak) 55 százalékkuk.

7. TÁBLÁZAT

A pénzügyi fegyelem megsértésének összefüggése a cégek jellemzőivel 2001–2007, logit modell

Függő változó: pénzügyi fegyelem megsértése (BFD).

Magyarázó változó	Vállalati alapjellemzők	Vevői késés: árbevétel több mint 10 százaléka	Vevői késés és adócsaló versenytársak
Feldolgozóipar	0,137	-0,042	-0,163
Építőipar	0,746**	0,413	0,673
20 százaléknál kisebb export	0,298	-0,089	0,806**
21–50 százalék közötti export	0,429	0,237	1,058**
51 százaléknál nagyobb export	0,134	0,281	0,742**
Többségében külföldi tulajdon	-0,316	-0,342	-0,416
Létszám (99 fő alatt)	0,415	0,329	0,454
Létszám (100–249 fő)	0,006	-0,066	-0,219
2001	-1,478	0,044	-0,153
Vevői késés (LATEQ1)	–	0,869***	1,026***
Adócsaló versenytársak	–	–	0,360**
Konstans	-0,514	-2,701***	-0,920**
LR χ^2	17,63	52,80	55,61
prob > χ^2	0,0397	0,000	0,000
Pszuedo R^2	0,0239	0,0726	0,1088
N	532	525	369

Referencia: kereskedelem, nincs export, 2007, cég nagyság: 249 fő felett. ** $p > 0,05$; *** $p > 0,01$.

A gazdasági szereplők társadalmi beágyazottságára vonatkozó eredmények (*Granovetter* [1986]) ismeretében joggal feltételezhetjük, hogy az egyes cégek magatartására hatással van azon cégek magatartása, amelyekkel eladóként, vevőként vagy versenytársként az adott cég kapcsolatba kerül. Ennek megfelelően a fizetési fegyelem vizsgálatok azt várhatjuk, hogy fontos szerepet játszik majd a cég pénzügyi fegyelmeinek magyarázatában a cég vevői körében megfigyelhető fizetési fegyelem, illetve az adócsalás megjelenése/elterjedtsége a cég versenytársai között (7. táblázat). Többtényezős vizsgálatunk is alátámasztották az e hatások fontosságára vonatkozó előzetes hipotéziseinket. Ha a cég az árbevételének nagyobb (10 százalékot meghaladó) arányát kapja meg késve, akkor ez növeli annak valószínűségét, hogy a cég megsérti a pénzügyi fegyelmet. Ugyanezt láthatjuk, ha a cég piacán, a versenytársak körében az adócsalás előfordulását is figyelembe vesszük a számítások során: az adócsalás előfordulása növeli a pénzügyi fegyelem megsértésének valószínűségét.

Következtetések

A magyar cégek véleménye 2001 után alapvetően romlott a formális intézményi környezetről, ezen belül az adórendszer működéséről: bonyolultabbá, áttekinthetlenebbé váltak az adózási szabályok, és ez a helyzet a korábnál kedvezőtlenebbül érinti a vállalkozásokat. Ugyanakkor az adóhivatal vállalati megítélése ebben az időszakban is javult: a vállalati vélemények szerint 2007-ben az APEH a korábbiaknál jobban megfelel a szolgáltató közintézménnyel szembeni követelményeknek, miközben alig változott az adóhivatali korrupcióra utaló jelenségeket (a személyes kapcsolatok szerepe a vitás ügyek elintézésében) hangsúlyozó vállalati vélemények részaránya. Míg a kilencvenes években a (személyes kapcsolatokon keresztül érvényesülő) adóügyi korrupció észlelése jól érzékelhetően visszaszorult, 2001 után ennek szintje gyakorlatilag stagnál. Ha a közszféra és a magánszféra közti gazdasági viszonyokat általában jellemző eredményeink megfelelően tükrözik a valóságos folyamatokat, a korrupció általános elterjedtsége magasnak mondható. Bizonyos fajta tranzakciók esetében eredményeink egyenesen a korrupció intézményesülésére utalnak. Az adatok másfelől az ágazati hatások fontosságát is aláhúzzák: az építőipari cégek a többi cégnél jóval nagyobb arányban számolnak be korrumpált ügyletekről, illetve korrupciós kínálat megjelenéséről.

Az adócsalás elterjedtségéről alkotott vélemények alapján valószínűsíthetjük, hogy 2001 és 2007 között feltehetően tovább csökkent az adócsalás (a számla nélküli értékesítés) elterjedtsége a magyarországi közepes és nagycégek körében, és csökkenhetett az adócsalás versenytorzító hatása is: a korábnál kevésbé érzékelik ezt a versenyhelyzetükre veszélyesnek a cégek.

Az elmondottak összecsengenek a kormányzati tevékenység megítélése, a korrupció és az informális gazdaság közötti pozitív kapcsolatokat hangsúlyozó nemzetközi irodalom megállapításaival: vizsgálatunk vállalati szinten szoros pozitív kapcsolatot mutat ki a rejtett gazdaság, valamint a korrupció érzékelése között, másrészt pedig alátámasztja az intézményi környezet megítélése és az adócsalás megfigyelése közti pozitív összefüggés

létét. Következésképpen az intézményi környezet javulása, a formális intézmények működésében bekövetkező pozitív változások közvetlenül csökkenthetik az adócsalás negatív, piactorzító hatásait. Az adócsalás negatív hatásainak csökkentésében nemcsak az adócsalással szembeni fellépés, az ellenőrzés és a szankciók szigorítása játszhat szerepet, hanem a vállalkozások formális intézményi környezetének javítása, a szabályozás egyszerűsítése és átláthatóbbá tétele is.

Jelentősen romlott 2001 és 2007 között a cégek közötti szerződéses (szállítási) fegyelem. Ezzel együtt ugyan javult a megfigyelt cégek vevőinek fizetési fegyelme, de a részletesebb elemzés kimutatta, hogy itt nem valódi magatartásváltozásról, hanem elsősorban szerkezeti (összetétel-)hatásról van szó, mivel az exportáló cégek arányának növekedése áll e tendencia mögött. Az elemzés arra is rávilágított, hogy a lánc tartozásban való érintettség összefügg a szállítási fegyelemmel, rontja azt. A lánc tartozások elterjedéséhez vezető kormányzati intézkedések negatív hatásokkal jártak a magyar gazdaság versenyképességére, mivel hozzájárultak a szerződéses kapcsolatok romlásához, az üzleti kapcsolatokhoz szükséges bizalom csökkenéséhez, és aláásták a gazdasági növekedés intézményi alapjait.

Eredményeink szerint a vizsgálati időszak egész időtartama alatt folyamatosan javult a cégek adózási fegyelme (noha 2001 után e javulás mértéke jelentősen lassulni látszik). Ez a javulás a szerkezeti változások (összetételhatás) mellett jelentős részben a cégek magatartásában bekövetkezett pozitív változásoknak volt betudható. Az adózási fegyelem összetevőinek részletes vizsgálata a formális intézmények minősége és az adózási fegyelem közötti pozitív kapcsolatok létét húzza alá: a hatékonyabban, átláthatóbban működő formális intézmények javítják az adózási fegyelmet. Végül a vállalatok pénzügyi (fizetési és az adózási) fegyelmeinek vizsgálata arra mutat, hogy 2001 után is folytatódott az e téren korábban megfigyelt javuló tendencia. A vállalat vevőinek fizetési fegyelme ugyanakkor egyértelműen kihat a vállalat pénzügyi fegyelmeire. A fizetési fegyelmet erodáló, elhibázott kormányzati lépések hozzájárulhatnak a pénzügyi fegyelem hosszú távú romlásához. Minél erősebb az adócsalás versenytorzító hatása, annál valószínűbb a pénzügyi fegyelem megsértése.

HIVATKOZÁSOK

- CHAVANCE, B. [2007]: L'économie institutionnelle entre orthodoxie et hétérodoxie. *Revue de MAUSS*, 2. No. 30. 64–70. o.
- DJANKOV, S.–PORTA, R. LA–LOPEZ DE SILANES, F.–SHLEIFER, A. [2002]: The regulation of Entry. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 11. 7. No. 1. 1–37. o.
- DJANKOV, S.–MIGUEL, E.–QIAN, Y.–ROLAND, G.–ZHURAVSKAYA, E. [2005]: Who are Russia's Entrepreneurs? *Journal of The European Economic Association*, Vol. 3. No. 2–3. 587–597. o.
- FUKUYAMA, F. [1995]: *Trust: the social virtues and the creation of prosperity*. Simon & Schuster, New York.
- GRANOVETTER, M. [1986]: Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 83. 1420–1443. o.
- HUNYA GÁBOR [2002]: Recent Impacts of FDI on Growth and Restructuring in Central European Transition Countries. WIIW Research Report, No. 284. WIIW, Bécs.
- IBRD–WORLD BANK [2004]: *Doing Business in 2005. Understanding Regulation*. World Bank and Oxford University Press.
- IBRD–WORLD BANK [2005]: *Doing Business in 2005. Removing Obstacles to Growth*. World Bank, The International Finance Corporation, Oxford University Press.
- KALOTAY KÁLMÁN–HUNYA GÁBOR [2000]: Privatisation and FDI in Central and Eastern Europe, *Transnational Corporations*, Vol. 9. No. 1. 39–66. o.
- KAUFMANN, D.–M. MASTRUZZI [2005]: Governance Matters IV: Governance Indicators for 1996–2004. World Bank Policy Research Working Paper, No. 3630. World Bank, Washington, DC.
- KAUFMANN, D.–KRAAY, A.–MASTRUZZI, M. [2003]: Governance Matters III. Governance Indicators for 1996–2002. Working Paper, No. 3106. World Bank, Washington, DC.
- KAUFMANN, D.–KRAAY, A.–MASTRUZZI, M. [2005]: Measuring Governance Using Cross-Country Perceptions Data. MPRA Paper 8219. University Library of Munich, Germany, http://mpra.ub.uni-muenchen.de/8219/1/MPRA_paper_8219.pdf.
- KISS GERGELY–NAGY MÁRTON–VONNÁK BALÁZS [2006]: Credit Growth in Central and Eastern Europe: Convergence or Boom? MNB Working Papers, 2006/10. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 39 o.
- KORNAI JÁNOS–ROSE-ACKERMAN, S. (szerk.) [2005]: *Tisztesség és bizalom a poszt szocialista átmenet fényében. A bizalmat érdemlő állam építése a poszt szocialista átmenet időszakában*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- MNB [2007]: Jelentés a pénzügyi stabilitásról. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, április, 75 o.
- MNB [2008]: Jelentés a pénzügyi stabilitásról, Magyar Nemzeti Bank, Budapest, április, 91 o.
- MKIK GVI [2007]: A kis- és közepes vállalkozások üzleti helyzete és reakciója az államháztartási reform keretében kezdeményezett kormányzati intézkedésekre. KKV Körkép, január, MKIK GVI, Budapest, 43 o.
- NORTH, D. C. [1981]: *Structure and Change in Economic History*. W. W. Norton & Co. New York.
- NORTH, D. C. [1992]: *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge.
- NORTH, D. C. [1994a]: Transaction Costs Through Time. *Economic History*, 9411006, Econ-WPA.
- NORTH, D. C. [1994b]: Economic Performance Through Time. *American Economic Review*, Vol. 84. No. 3. 359–368. o.

- RAISER, M.–ROUSSO, A.–STEVES, F. [2005]: A bizalom a rendszerváltás kapcsán: 26 átmeneti gazdaság vizsgálati eredményei. Megjelent: *Kornai és szerkesztőtársai [2005]* 73–87. o.
- SASS MAGDOLNA [2003]: Versenyképesség és közvetlen külföldi működőtőke-befektetésekkel kapcsolatos gazdaságpolitikák. PM Kutatási füzetek, 3. sz. Pénzügyminisztérium, Budapest, 22 o.
- SEMJÉN ANDRÁS [1998]: A magyar adórendszer problémái a vállalkozások szemszögéből. *Külgazdaság*, 47. évf. 6. sz. 27–47. o.
- SEMJÉN ANDRÁS [2001]: Az adóadminisztráció eredményessége és a rejtett gazdaság, *Közgazdasági Szemle*, 48. évf. 3. sz. 219–243. o.
- SEMJÉN ANDRÁS–TÓTH ISTVÁN JÁNOS [2004]: Rejtett gazdaság és adózási magatartás Magyar közepes és nagy cégek adózási magatartásának változása 1996–2001. Elemzések a rejtett gazdaság magyarországi szerepéről. 4. tanulmány, MTA KTI, Budapest, 2004. január, 76 o.
- SIK ENDRE [2000]: KGST-piacok és feketemunka – Magyarország 1999. Elemzések a rejtett gazdaság magyarországi szerepéről, 2. MTA KTK, Budapest, július, 29 o.
- SZÁNTÓ ZOLTÁN–TÓTH ISTVÁN JÁNOS [2001]: A rejtett gazdaság és az ellene való fellépés tényezői, *Közgazdasági Szemle*, 48. évf. 3. sz. 203–218. o.
- SZÁNTÓ ZOLTÁN–TÓTH ISTVÁN JÁNOS (szerk.) [2008]: Korrupciós kockázatok az üzleti szektorban. Kutatási háttér tanulmányok, BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet, Korrupció-kutató-központ, Transparency International Magyarország Alapítvány, Budapest, április, http://web.uni-corvinus.hu/szoc/doc/korrupcio/korrupcio_szanto_toth_2008.pdf.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS–SELMECZI IVÁN [2008]: A „Draskovics-hatás” természetrajza. Egy kormányzati döntés indokoltsága, eredményessége és gazdasági következményei. Kézirat.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS–SEMJÉN ANDRÁS [1996]: Tax Behaviour of Small and Medium-sized Enterprises. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, különszám, 67–87. o.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS–SEMJÉN ANDRÁS [1998]: Tax behaviour and financial discipline of Hungarian enterprises. Megjelent: *Csaba László (szerk.): The Hungarian SME Sector Development Perspective*. CIPE/USAID–Kopint–Datorg Alapítvány, Budapest, 103–134. o.
- WOODRUFF, CH. [2004]: Az üzleti partnerek (vevők, szállítók) iránti bizalom megteremtése: a bíróságok, hálózatok és kapcsolatok szerepe. Megjelent: *Kornai és szerkesztőtársai [2005]* 128–142. o.

Függelék

F1. TÁBLÁZAT
A felmért cégek százalékos megoszlása a vizsgált jellemzők szerint

Jellemzők	1996	1998	2001	2007
KÜLFÖLDI TULAJDON SZÁZALÉKARÁNYA				
legfeljebb 50 százalék	81,2	79,9	72,5	62,6
több mint 50 százalék	18,8	20,1	27,5	37,4
<i>N</i>	293	299	298	348
VÁLLALATMÉRET A FOGLALKOZTATOTTAK SZÁMA SZERINT				
50–99 fő	46,2	46,2	46,1	46,0
100–249 fő	30,8	31,2	31,4	31,2
250– fő	23,1	22,6	22,5	22,8
<i>N</i>	286	292	293	346
GAZDASÁGI ÁG				
feldolgozóipar	69,6	69,6	70,3	70,2
építőipar	11,3	11,0	11,0	11,5
kereskedelem	19,1	19,4	18,7	18,3
<i>N</i>	293	299	300	349
AZ EXPORT A SZÁZALÉKARÁNYA AZ ÖSSZES ÁRBEVÉTELEN BELÜL				
Nem exportál	42,3	40,3	32,8	24,1
1–20 százalék	28,5	18,8	21,4	26,7
21–50 százalék	13,9	13,7	15,9	11,1
51– százalék	15,3	27,3	30,0	38,1
<i>N</i>	281	293	290	307
AZ EXPORT SZÁZALÉKARÁNYA AZ ÁRBEVÉTELEN BELÜL				
Átlag	19,5	28,5	32,0	48,1
<i>N</i>	281	292	290	294
AZ IMPORT SZÁZALÉKARÁNYA AZ ÖSSZES VÁSÁRLÁSON BELÜL				
Átlag	24,8	n. a.	27,6	31,0
<i>N</i>	278	n. a.	289	341

F2. TÁBLÁZAT
Intézményi környezet és korrupció

Kérdések	1996	1998	2001	2007
<i>A magyar adórendszer változásának mértéke veszélyezteti-e az Önök cégénél az üzleti kalkuláció biztonságát? (TCHANGE)</i>				
Nem	28,8	47,3	65,1	33,3
Igen	71,2	52,7	34,9	66,7
<i>N</i>	292	298	292	342
<i>Mi a véleménye: a magyar adó jogszabályokról? (TAXCHD)</i>				
Stabilak, ritkán vagy szükséges időközönként változnak	3,1	4,7	14,9	2,9
Gyakran változnak	96,9	95,3	85,1	97,1
<i>N</i>	291	296	296	345
<i>Az adó jogszabályok rendkívül bonyolultak, még a könyvelőknek is nehéz bennük eligazodni (TAXCOM)</i>				
Egyáltalán nem igaz	2,7	1,3	3,4	0,3
Csak részben igaz	22,9	19,5	30,0	21,0
Teljes mértékben igaz	74,4	79,1	66,7	78,7
<i>N</i>	293	297	297	347
<i>Sok, az adózáshoz szükséges nyomtatvány nehezen érthető (TAXDIF)</i>				
Egyáltalán nem igaz	13,0	8,5	13,1	9,2
Csak részben igaz	31,2	28,3	37,7	33,7
Teljes mértékben igaz	55,8	63,1	49,2	57,1
<i>N</i>	292	293	297	347
<i>Az APEH-ben egy-egy vitás ügy elintézésénél sok múlik a személyes kapcsolatokon (TAXPER)</i>				
Egyáltalán nem igaz	13,3	14,7	19,3	18,2
Csak részben igaz	34,1	33,7	39,1	40,6
Teljes mértékben igaz	52,7	51,6	41,6	41,2
<i>N</i>	279	279	274	325
<i>Az APEH időben és jól informálja a cégeket az adózással kapcsolatos teendőkről (TAXINF)</i>				
Egyáltalán nem igaz	53,6	47,0	36,8	34,2
Csak részben igaz	34,7	38,9	43,6	51,8
Teljes mértékben igaz	11,7	14,2	19,6	13,9
<i>N</i>	291	296	291	330

F3. TÁBLÁZAT
Adócsalás

Kérdések/válaszok	1996	1998	2001	2007
<i>Mi a véleménye az Ön üzleti partnerei (vevői, szállítói) körében a számla nélküli értékesítésről? (UNSALESP)</i>				
Egyáltalán nem fordul elő	80,6	81,3	81,5	84,0
Ritka	13,3	14,5	15,0	12,9
Gyakori	6,1	4,2	3,5	3,1
<i>N</i>	278	283	287	325
<i>Mi a véleménye az Ön versenytársai körében a számla nélküli értékesítésről? (UNSALESC)</i>				
Egyáltalán nem fordul elő	43,4	44,6	57,7	64,5
Ritka	24,0	24,3	21,4	25,7
Gyakori	32,7	31,1	20,9	9,8
<i>N</i>	196	222	215	245
<i>Mi a véleménye a magyar gazdaságban a számla nélküli értékesítésről? (UNSALESH)</i>				
Egyáltalán nem fordul elő	1,1	2,2	5,6	1,1
Ritka	17,8	32,0	22,4	17,8
Gyakori	81,1	65,8	72,0	81,1
<i>N</i>	275	270	269	304
<i>Az Ön cégének versenyhelyzetét milyen mértékben befolyásolja az, hogy a versenytársai vevőként vagy eladóként kapcsolatban állnak-e a fekete gazdasággal? (BEXPCUE)</i>				
Egyáltalán nem	30,1	38,2	49,6	48,4
Kismértékben	32,7	27,6	31,4	31,6
Nagymértékben	37,2	34,2	18,9	19,9
<i>N</i>	269	275	280	316

F4. TÁBLÁZAT
Szerződéses, adózási és pénzügyi fejelem (százalék)

Kérdések/válaszok	1996	1998	2001	2007
<i>Szerződéses fejelemet megsértő cégek aránya (BCD)</i>				
Igen	16,4	9,4	7,0	23,1
<i>N</i>	293	297	299	346
<i>A cég az elmúlt 12 hónapban legalább egyszer késett a tb-járulék befizetésével (TBKES)</i>				
Nem Késett	75,1	84,9	85,6	91,6
Késett	24,9	15,1	14,4	8,4
<i>N</i>	289	299	299	347
<i>A cég az elmúlt 12 hónapban legalább egyszer késett adók befizetésével (BFISD)</i>				
Nem késett	61,0	71,6	76,3	79,1
Késett	39,0	28,4	23,7	20,9
<i>N</i>	292	296	299	349
<i>A pénzügyi fejelem megsértése (BFD)</i>				
nem	n. a.	n. a.	48,9	51,2
igen	n. a.	n. a.	51,1	48,8
<i>N</i>	n. a.	n. a.	268	309
<i>Az elmúlt 12 hónapban összes árbevételük hány százalékát kapták meg azért késve, mert belföldi vevőjük nem tett határidőben eleget fizetési kötelezettségének? (KESES_Q)</i>				
Átlag	n. a.	16,1	21,5	17,2
<i>N</i>	n. a.	288	294	343
<i>Az elmúlt 12 hónapban belföldi partnereiknek körülbelül hány százaléka késett rendszeresen fizetési kötelezettségeinek teljesítésével? (KESES_C)</i>				
Átlag	n. a.	17,1	22,8	19,8
<i>N</i>	n. a.	288	294	343
<i>Az elmúlt 12 hónapban összes árbevételük körülbelül hány százalékát kapták meg azért késve, mert belföldi vevőjük nem tett határidőben eleget fizetési kötelezettségének? (LATEQ1)</i>				
Legfeljebb 10 százalékát	n. a.	50,0	48,1	53,5
Több mint 10 százalékát	n. a.	50,0	51,9	46,5
<i>N</i>	n. a.	288	293	342
<i>Az elmúlt 12 hónapban belföldi partnereiknek körülbelül hány százaléka késett rendszeresen fizetési kötelezettségeinek teljesítésével? (LATEQ1)</i>				
Legfeljebb 10 százaléka	n. a.	61,1	56,1	61,2
Több mint 10 százaléka	n. a.	38,9	43,9	38,8
<i>N</i>	n. a.	288	294	343
<i>A szerződéses fejelem megsértésének vagy tb-járulék, vagy adók késve fizetésének előfordulása (BFCl)</i>				
Csak az egyik	54,3	66,7	71,3	62,3
Csak kettő	20,5	15,7	14,0	26,9
Mindhárom	16,0	15,7	13,0	6,9
<i>N</i>	293	300	300	350